

CĂTĂLIN ZAMFIR :

CUM POATE FI MĂSURATĂ CREATIVITATEA SOCIALĂ

Creativitatea este definită în mod curent drept *capacitatea unui sistem* (fie persoană umană, fie grup social mai larg, sau chiar societate) *de a găsi la problemele sale soluții noi, originale*. Pentru ca definierea să fie completă este nevoie să mai adăugăm un aspect fundamental: *calitatea soluțiilor*. Fără presupuziția calității, nu sîntem în prezența creativității. Un sistem care adoptă o soluție nouă, diferită de cele practicate, dar totodată și mai proastă decît ele, cu greu ar putea fi considerat drept creativ.

Creativitatea reprezintă pentru societățile actuale, în mod special pentru societatea noastră, un *indicator evaluativ* deosebit de important. Argumentele sînt destul de îndemna simțului comun și de aceea nu voi face decît să le enumăr pe scurt. Societățile actuale sînt foarte dinamice. Probleme noi apar continuu, cerînd soluții noi. Schemele anterioare de înțelegere a lumii și de acțiune prezintă un ritm ridicat de învechire. Trecem de la o dezvoltare extensivă la una intensivă. Limitarea resurselor naturale solicită la rîndul ei masiv inventivitatea. Eficiența activităților nu mai crește prin creșterea volumului lor și a mijloacelor utilizate, ci prin inventarea de noi soluții mai eficiente. În plus, în cazul societății noastre, capacitatea creativă este

cerută în mod special de opțiunea înlocuirii formelor capitaliste, cristalizate printr-o largă experiență socială timp de cîteva secole, cu forme noi socialiste de organizare, caracterizate printr-un grad mai ridicat de complexitate, lipsite însă de tradiție, de o cunoaștere și experiență care să le susțină.

Diagnoza capacității creative a unui sistem social este, de asemenea, importantă pentru că ea ne vorbește nu despre *starea trecută* a sistemului, ci despre *starea lui viitoare*. Are, cu alte cuvinte, o importantă capacitate de prognoză. Indicatorii performanței sistemului reprezintă mai mult o bază de evaluare a stării *trecute* a acestuia. Dacă sistemul s-a modificat, ei nu ne vor spune foarte mult despre performanțele sale *viitoare*. Indicatorii *capacității*, printre care se numără și indicatorul de creativitate, ne spun despre starea actuală a sistemului, ajutîndu-ne să prevedem performanțele sale *viitoare*. Un sistem social care prezintă o capacitate actuală scăzută de creativitate, nu va putea cu siguranță în viitorul imediat să realizeze performanțe decît modeste.

Creativitatea este opusă la două alte stări distincte. În primul rînd *conservatorismului*. Un sistem care este excesiv de atașat de schemele existente de organizare, nu are disponi-

bilități suficiente de a sesiza situațiile noi și de a căuta soluții mai adecvate sau pur și simplu mai eficiente decât cele pe care le-a experimentat deja. Dogmatismul în istoria societăților socialiste a fost nu numai teoretic, ci și practic. În fapt, dogmatismul teoretic reprezintă *ideologia* unei orientări conservatoare, lipsa de dorință de schimbare, de găsire a unor forme de organizare mai eficiente, mai în acord cu noile condiții.

Sistemele conservatoare nu sînt, în lumea noastră deosebit de dinamică, caracterizate prin imobilitate absolută. Ne întîlnim mai degrabă cu *forme atenuate ale conservatorismului*. Sistemele recurg la schimbare, dar nu structural. Conservîndu-și structurile fundamentale, ele caută doar să le adapteze mai eficient la noile situații. În condițiile în care este nevoie de crearea de noi structuri, o asemenea strategie duce doar la soluții paleative care se vor dovedi ineficace, sau în cel mai bun caz de o eficacitate mediocră. Se știe că sînt două tipuri de reacții ale unui sistem la schimbarea condițiilor sale de viață, sau la imperativul creșterii eficienței: fie perfecționarea structurilor sale, adaptarea mai bună a sa, dezvoltarea structurii date, fie schimbări structurale. În funcție de condiții, opțiunea cea mai adecvată este fie una fie cealaltă. Un *sistem creativ* nu este neapărat acela care își tot schimbă structura, care recurge mereu la schimbări structurale, ci cel care, în condițiile date, determină care dintre acestea două este calea cea mai bună. Este deci *acel sistem care poate opta* fie pentru conservarea structurii, fie pentru schimbarea ei. Conservatorismul este atașat, dincolo de determinarea eficienței reale, de menținerea structurii și adaptarea ei mai bună. Deși în unele cazuri el poate fi corect, capacitatea sa creativă este slabă. În același timp, conservatorismului îi este caracteristică „schimbarea prin crize”. Sistemele actuale greu își pot conserva structurile în condiții de rapidă schimbare. Atitudinea conservatoare este caracterizată prin faptul că schimbarea structurală nu este acceptată și promovată pentru că ea reprezintă soluția cea mai bună, cea mai eficientă, ci doar pentru că, și în momentul în care, vechea structură este complet blocată. Cînd aceasta a intrat în criză și schimbarea este inevitabilă. Acceptarea schimbării doar sub amenințarea crizei, a conflictului este evident o caracteristică a orientării conservatoare.

A doua stare opusă creativității este *oscilarea*, fluctuația între diferite soluții. Deși creativitatea este asociată cu capacitatea unui sistem de a se schimba, *nu orice schimbare este un indiciu de creativitate*. Uneori ritmul rapid de schimbare nu indică o evoluție rapidă, ci este mai mult asociat

cu o stare specială a sistemelor în criză, care, nemaiputînd utiliza vechile strategii, dar nefiind nici capabile să inventeze o nouă strategie suficient de bună, oscilează rapid între diferite soluții slabe. Fiecare soluție fiind insatisfăcătoare este abandonată rapid pentru o altă soluție, care, la rîndul ei, nefiind nici ea suficient de bună, va fi abandonată în favoarea altei soluții. O asemenea stare de fluctuație, de oscilație între mai multe tipuri de soluții poate fi complet destructivă pentru sistem, dezorganizatoare. Ea indică doar o *voință abstractă de schimbare* dar insuficient susținută de capacitatea de a găsi o soluție suficient de bună și de a o practica. În acest sens, *creativitatea unui sistem* nu poate fi măsurată prin *cantitatea schimbării*, ci prin *calitatea ei*. Schimbarea rapidă, de tip fluctuant, oscilatoriu este destul de frecventă în situațiile noi, dinamice, atunci cînd sistemele nu au capacități creative suficient de ridicate.

Măsurarea capacității creative a unui sistem social — mai ales a macrosistemelor — ridică însă o serie de dificultăți mult mai accentuate decât măsurarea capacității de creativitate a individului, provenite din poziția subiectului cercetător față de obiectul de cercetat. Sînt trei dificultăți majore în elaborarea unui instrumentaj de măsurare a capacității creative a unui sistem social:

a) *Orizontul temporal*. Activitatea individuală se desfășoară într-un orizont temporal ușor de cuprins. Activitatea de soluționare a unei probleme de către un individ este cuprinsă între o minimă de cîteva zeci de secunde, mergînd pînă la maximum cîteva zile sau, în cazuri rare, la cîteva ani. Ciclul activității umane este deci ușor observabil. Activitățile sistemelor sociale de soluționare a problemelor lor specifice are un orizont temporal mult mai îndelungat. Ele necesită un minimum (cazuri cu totul și cu totul excepționale) de cîteva zile, cele mai multe înscriindu-se însă în orizontul anilor. Din această cauză apar dificultăți principiale de observare a comportamentului practic de soluționare de probleme în cazul sistemelor sociale.

b) *Posibilitatea experimentării*. În cazul indivizilor, tehnicile de măsură a capacităților de orice gen, nu numai a creativității, au mers nu pe observarea comportamentului natural, mai greu de interpretat, ci pe provocarea comportamentului în situații experimentale, controlate. Este metoda testelor. Se formulează probleme, relativ simple și special imaginate pentru a evidenția o capacitate sau alta, individul fiind pus să le rezolve, sub observație. Sistemele sociale, de regulă, nu pot fi „testate”. Nici un cercetător nu poate pune o societate, un oraș și nici măcar o organizație să acționeze într-o situație

experimentală. Cel mult pot fi realizate grupuri sociale restrinse care pot fi puse în condițiile experimentale.

Și chiar dacă sîntem în posesia unor date referitoare la modul în care un sistem social a rezolvat o problemă sau alta, datorită orizontului temporal în care s-a plasat acțiunea, rezultatele riscă să nu mai fie semnificative pentru situația prezentă a sistemului. Dinamica sistemului poate fi în unele cazuri destul de rapidă în așa fel încît datele obținute din analiza performanțelor să nu mai vizeze capacitățile creative actuale, ci pe cele trecute.

c) *Complexitatea problemelor.* Gradul de complexitate al problemelor pe care le are individul de rezolvat este substanțial mai redus decît cel al problemelor care confruntă sistemele sociale. Ele sînt relativ inteligibile la nivelul cunoașterii actuale. Soluțiile primite sînt destul de ușor de clasificat din punctul de vedere al noutății și al calității. Cercetătorul poate determina gradul de creativitate al indivizilor, analizînd calitatea și originalitatea soluțiilor formulate. Problemele sociale sînt de un grad de complexitate care depășește adesea semnificativ capacitatea de înțelegere de care societatea actuală dispune. Inseși soluțiile sînt atît de complexe încît este dificil chiar de a le delimita. În orice caz, cercetătorul se află cel mai adesea în situația dificilă de a nu putea să determine gradul de originalitate al unei soluții și, în mod special, calitatea acesteia. Această dificultate apare foarte clar în discuția referitoare la *alternativele istorice*. O comunitate a ales într-o anumită situație istorică o cale de evoluție. Existau în acel moment și în acea situație mai multe căi posibil de ales sau doar una singură? Dacă existau mai multe, erau unele dintre acestea mai bune decît cea aleasă? Cercetătorul nu dispune de regulă de suficiente date pentru a răspunde la asemenea întrebări. Problema alternativelor istorice este încă obiect exclusiv al speculațiilor, și încă nu al analizei științifice riguroase.

Aceste trei dificultăți, care provin în mod special din diferențele de mărime dintre subiectul cunoscător și obiectul de cunoscut, sînt de natură a ne da o orientare generală în ceea ce privește direcția în care ar trebui căutați indicatorii capacității de creativitate ai sistemelor sociale. Este evident, pe baza acestei analize, că luarea în considerare a performanțelor sistemelor sociale ca sursă de determinare a capacităților lor creative este dificilă, în unele cazuri putîndu-se dovedi nerelevantă pentru starea actuală. Deși o asemenea pistă nu trebuie neglijată, ea este, cel puțin în prezent extrem de dificilă. Există însă și o altă posibilitate, mai indirectă, mai dificilă prin multiplele cunoștințe pe care le

implică, dar mai fezabilă. Și anume, luare în considerare a diferitelor caracteristici ale funcționării sistemelor sociale, care, cel puțin la nivelul cunoștințelor existente, sînt asociate cu creativitatea: condiții care asigură sau blochează creativitatea, particularități ale procesului social de decizie care sînt asociate cu o capacitate creativă ridicată sau dimpotrivă cu o capacitate creativă scăzută.

Desigur, este dificil a stabili o listă cu criterii ale capacității creative a unui sistem social, dar nu imposibil. În continuare voi prezenta o listă tentativă de acest gen.

1. *Obiective clar formulate.* Unele studii asupra creativității au demonstrat faptul că existența unor obiective clar formulate reprezintă o condiție a unui proces de descoperire eficient. Cînd se știe cu claritate ceea ce se urmărește a se descoperi, șansa descoperirii crește. Căutarea de soluții și selectarea soluțiilor celor mai bune pot fi realizate doar atunci cînd există un cadru de referință cît mai clar cu putință.

2. *Obiective împărtășite.* Nu este suficient să existe numai obiective formulate cu claritate, ci este nevoie ca aceste obiective să fie larg împărtășite de către comunitatea în cauză, să fie profund interiorizate ca proprii obiective. Fără pasiunea individuală, fără implicarea subiectivă profundă, șansele unei activități creative sînt reduse.

3. *Feedback asupra performanțelor sistemului.* Cu cît există un feedback mai bun asupra performanțelor, cu atît șansele descoperirilor sînt mai mari. Feedback-ul asupra performanțelor reprezintă o motivare activă a căutării continue de noi posibilități. Lipsa de feedback sau un feedback cu rol predominant, justificator sau apologetic blochează performanțele, căutarea de noi soluții. De multe ori sistemele sociale care sînt orientate spre creație eficientă caută activ să se raporteze la performanțele altor sisteme similare, dezvoltînd indicatori comparativi de performanță pentru a putea explora mai bine limitele posibilului de invenție.

4. *Stimularea atitudinii critice.* Menținerea continuă a unei atitudini critice asupra propriilor opțiuni și practici, stimularea analizei concrete a performanțelor obținute, este de natură nu numai a motiva căutarea mai departe, dar și crearea unui climat favorabil formulării de alternative. Climatul critic trebuie să fie stimulat nu numai în ceea ce privește realizările superficiale și concrete, ci însuși principiul soluțiilor adoptate. Critica superficială și marginală poate să inducă în eroare.

5. *Asumarea incertitudinii.* Descoperirea are loc într-un climat de ridicată incertitudine. Numeroase cercetări au demonstrat că asumarea subiectivă a unui nivel ridicat de

certitudine este caracteristic unor sisteme slab creative, asumarea incertitudinii fiind dimpotrivă caracteristica tuturor proceselor cu grad ridicat de creativitate. Incertitudinea rezidă în considerarea cunoștințelor existente ca provizorii și incomplete, ținerea tuturor soluțiilor formulate, inclusiv a celor practicate, sub rezerva noilor date, acceptarea principială a posibilității ca opțiunile făcute la un moment dat să fie revizuite sub presiunea noilor date. Asumarea incertitudinii reprezintă o atitudine fundamentală în cunoaștere care se manifestă inclusiv în climatul critic.

6. *Explorarea alternativelor.* Un sistem social, caracterizat printr-un grad ridicat de complexitate, are mereu în fața sa un posibil acțional larg. El nu poate fi niciodată sigur că, pe lângă soluția pe care a formulat-o nu mai există și alte soluții posibile mai bune. De asemenea, posibilul său acțional este dinamic. Apariția unor noi condiții poate să ducă la generarea de noi posibilități mai bune. Un sistem creativ este caracterizat prin aceea că are continuu o orientare activă în explorarea alternativelor acționale. Caută mereu să formuleze alternative, examinează calitatea acestor alternative, fiind gata, atunci când dobândește convingerea că deține o soluție mai bună, să o abandoneze pe cea practică în favoarea acesteia. Un sistem creativ nu recurge la schimbare doar ca urmare a crizei, a neputinței de a mai continua cu vechile metode de organizare, ci o adoptă atunci când are convingerea că a găsit o posibilitate mai eficientă.

7. *Generarea de cunoaștere.* Creația se face cu cunoaștere. Lipsa de cunoaștere este însoțitoare (cauză și efect totodată) a atitudinii conservatoare. Putem să ne așteptăm deci că cu cât un sistem social oarecare generează o activitatea de cunoaștere internă mai amplă, susține și stimulează cercetarea științifică, cu atât el va fi mai creativ. Stimularea cercetării, pe de o parte, este un simptom al atitudinii creative, iar pe de altă parte, oferă instrumentele unei creații efective.

8. *Mecanisme democratice.* Există un larg consens în momentul actual între specialiști că mecanismele democratice de conducere a unui sistem social reprezintă o condiție în mod deosebit favorizantă pentru creativitatea acestuia, în timp ce mecanismele autoritare de conducere tind să fie mai conservatoare și mai slab eficiente din punctul de vedere al calității soluțiilor.

9. *Absorbția ideilor.* Când se spune că un sistem social ia decizii, formulează alternative, alege etc. se are în vedere că aceste activități sunt colective. Gîndirea colectivă valorifică pe cea individuală, putînd, din această cauză, să atingă performanțe mai ridicate decît aceasta din urmă. În acest raport dintre gîndirea individuală a persoanelor partici-

pante la un sistem social și produsele colective ale activității acestuia se poate găsi un indicator clar al creativității sociale. Dacă soluțiile adoptate de sistemul social în cauză sînt mai slabe decît alternativele formulate la nivelul gîndirilor individuale, atunci eficiența decizională a sistemului este extrem de scăzută.

Soluțiile colective creative, cu un grad ridicat calitativ, se caracterizează prin două aspecte. În primul rînd, ele tind să depășească calitativ soluțiile pe care o persoană sau alta le poate formula, ele beneficiind de o largă experiență colectivă. În al doilea rînd, soluțiile colective tind să fie realizate la nivelul maxim al raționalității comune, practice, putînd adesea să o depășească prin utilizarea unor mijloace de tip științific. Din această cauză, la nivelul bunului simț cu greu pot fi imaginate soluții alternative mai bune. O critică eficace a unor asemenea soluții colective sau chiar formularea de alternative mai bune poate fi realizată doar prin utilizarea unor mijloace de cunoaștere mai puternice decît cele ale simțului comun, a celor de tip științific.

Din punct de vedere practic, deci, se poate considera că un sistem social are mecanisme decizionale eficace, creative, atunci cînd soluțiile pe care el le formulează sînt suficiente de bune, încît, la nivelul conștiinței comune (bunului simț) a participanților să fie dificil a se formula alternative care să pară mai bune. Dimpotrivă, dacă participanții — majoritatea lor — au impresia că știu „de ce treaba nu merge bine” și „ce ar trebui făcut pentru a se îmbunătăți”, acesta este un semn destul de sigur că creativitatea sistemului este scăzută. Soluțiile sale sînt suficiente de slabe, deoarece sînt ușor criticabile la nivelul unei conștiințe individuale. Aceasta poate chiar formula alternative care par să fie mai bune. În acest caz, putem aprecia că *raționalitatea socială este inferioară raționalității individuale*. Este, de exemplu, cazul fenomenelor birocratice. O instituție poate lua decizii care, la nivelul simțului comun al membrilor săi, sînt considerate a fi slabe sau chiar iraționale. Aceste performanțe slabe se explică prin intervenția unor mecanisme de ordin social, extracognitiv. Dimpotrivă, un sistem eficace în luarea deciziilor va elabora soluții greu criticabile cu mijloacele modeste ale cunoașterii de care un individ sau altul dispune. Un asemenea caz este destul de curent în experiența sociologului. Atunci cînd intră într-o întreprindere, de exemplu, el poate avea surpriza că cei care lucrează aici știu destul de bine care sînt problemele și chiar care ar fi soluțiile. Perfecționarea activității presupune aici o raționalizare elementară, realizabilă la nivelul simțului comun, iar nu neapărat una mai puter-

nică, cu mijloace științifice.

Există, în principiu, posibilitatea ca persoanele individuale să se înșele, să nu înțeleagă complexitatea problemelor pe care sistemul social în cauză le are de rezolvat. Acest caz este însă mult mai rar decît s-ar putea crede.

Accastă relație dintre individ și sistem este exprimată clar și în gradul de satisfacție pe care primul îl manifestă în legătură cu cel de-al doilea. În presupuziția că nu există un conflict de interese între individ și sistem, gradul de satisfacție al individului cu soluțiile adoptate de acesta din urmă exprimă în mare măsură rezultatul estimării practice

a valorii lor. Atunci cînd membrii unui sistem nu sînt satisfăcuți de organizarea sistemului în cauză, aceasta este un indiciu al capacității creative scăzute a sistemului. Sociologul utilizează adesea, în lipsa altor instrumente mai puternice, în estimarea calității organizării unui sistem social, perceperea organizării de către participanții individuali la activitatea sistemului, gradul de satisfacție al acestora, cu diferitele aspecte ale acesteia. Numeroase analize teoretice și metodologice au demonstrat că acești indicatori sînt suficienți de buni pentru a estima capacitățile creative ale sistemelor sociale.